

Užgavėnių tradicijos

Užgavėnės – viena svarbiausių ir linksmiausių lietuviškų švenčių. Bet iš kur ir kada ji kilo? Kas tie Lašininis ir Kanapinis? Kodėl žemaičiai degina Morę, o aukštaičiai – Gavėną? Ką ir kiek valgyti per Užgavėnes?

Užgavėnės – žiemos šventė, simbolizuojanti žiemos išvarymą, siekiant prisišaukti pavasarį, bei žyminti paskutinę žiemos mėsiedo dieną. Šventė žavi liaudiško humoro grožiu ir kūrybingumu. Pagrindiniai šventės simboliai – persirengėliai, kaukės, blynai, Lašininio ir Kanapinio kova, Morės deginimas.

Kita diena po Užgavėnių vadinama Pelenų diena. Po Užgavėnių prasideda Gavėnia, trunkanti iki Velykų, šiuo laikotarpiu skatinamas pasninkavimas.

Per Užgavėnes tradiciškai dirbami tik lengvi darbai, gaminamas maistas bei sočiai valgoma, pramogaujama. Liaudyje sakoma: jeigu sunkiai per Užgavėnes dirbsi, tai „per visus metus nebus poilsio, nepabaigsi darbų“.

Žmonės iš anksto ruošdavosi Užgavėnėms: rūpinosi kostiumais bei kaukėmis, iki šventės skubėdavo pabaigti sunkesnius ūkio darbus, išsikulti javus – sakydavo, jeigu patingėsi, pelės sukapos. Ypač daug nelaimių galinčios prisišaukti verpiančios moterys: kirmys mėsa, rūdimis apsitrauks linai, siūlai ir drobulės ir t. t.

Seniau Užgavėnes švęsti pradėdavo nuo ketvirtadienio. Užgavėnių dienai atėjus priešpiet gamino valgius, taisėsi drabužius, o popiet jau ir pati šventė bei linksmybės prasidėdavo. Anksčiau kai kuriuos net iš darbo anksčiau išleisdavo. Būta ir manančių, kad per Užgavėnes valgyti reikia 9 arba net 12 patiekalų.

Užgavėnės švenčiamos likus 47 dienoms iki Velykų, taigi data kasmet kinta nuo vasario 3 iki kovo 9 dienos.

Istorija

XX a. pabaigoje Užgavėnės daugelyje Lietuvos regionų, išskyrus Žemaitiją, buvo primirštos, tačiau apie 1985–1990 metus jos vėl buvo atgaivintos. Žemaičių Užgavėnių tradicijas perėmė ir kiti regionai. Užgavėnių pavadinimas kilęs nuo gavėnios pavadinimo, o pastarasis – nuo žodžių „gavėti“ (silpti) bei „gautis“ (žemė gaunasi iš po žiemos miego). Užgavėnių šventė nuo senų laikų žinoma visoje Europoje. Šventė yra pagoniška, tačiau vėliau glaudžiai susieta su krikščionybe.

Seniau Užgavėnės buvo vadinamos Ragučio švente.

Pagal liaudies mąstyseną, Užgavėnės – tai slenkstis tarp nueinančios žiemos ir ateinančio pavasario. Savo pobūdžiu Užgavėnės yra tarsi karnavalas – tai liaudies šventė, nesusijusi su jokiomis bažnytinėmis apeigomis (išskyrus faktą, kad šventės laikas priklauso nuo Velykų laiko).

Lietuvoje Užgavėnės švenčiamos centrinėse miestų aikštėse, [Rumšiškių liaudies buities muziejuje](#).

Užgavėnių valgiai

Tikima, kad jei per Užgavėnes gerai ir sočiai valgysi, būsi sotus ir stiprus visus metus. Švęsti pradėdavo nuo ketvirtadienio ir valgydavo penktadienį – penkis, šeštadienį – 6 ir t.t. kartų. Pagal tradicijas Užgavėnių dieną turėtų būti valgoma 9-12 kartų.

Tradicioniai Užgavėnių valgiai:

Šiupinys. Kaip matyti iš rašytinių šaltinių, tai pats senoviškiausias Užgavėnių patiekalas. [Mažosios Lietuvos lietuviai šiupinį](#) – žirnius, virtus su kiaulės galva ir kojomis, – valgė dar praėjusio šimtmečio paskutiniajame ketvirtyje. Jis buvo verdamas iš žirnių, pupelių, kruopų, bulvių, įdedant kiaulės galvą, kojas, uodegą. Pirmoje mūsų amžiaus pusėje šiupinys buvo pats svarbiausias patiekalas. **Kiunkė** – mėsos ir bulvių troškiny, kartais patiekiamas kaip šiupinio pakaitalas. Dažniau kepdavo **miltinius blynus**. Kartais į jų tešlą įplakdavo ir kiaušinių. Rūgščius blynus kepdavo iš mielinės tešlos, raugintos apie parą. Jie ypač populiarūs Žemaitijoje. **Spurgos** – raugintos arba neraugintos gerųjų miltų tešlos bandelės, virtos taukuose. **Šaltiena** – tradicinis Užgavėnių valgis. Ją verda iš kiaulės ausų, kojų, galvos, šiam reikalui paliktų nuo kalėdinių skerstuvų. Užvalgius reikia atsigerti, tad vyrai raugindavo miežinio alaus. Jį ruošdavo Užgavėnėms iš anksto, kiti užsiraugdavo tuoj po Kalėdų.

Užgavėnių kaukės

Kaukės bei persirenginėjimas – vienas pagrindinių Užgavėnių šventės atributų. Svarbiausia, kad Užgavėnių drabužis nebūtų kasdienis, jis turi būti kažkuo išsiskiriantis, neįprastas.

Kaukės dažniausiai daromos iš medžio žievės, avikailio arba kitokio kailio, gyvulių kaukolių, iš popieriaus, kartono ir kitų medžiagų. Persirengėliai, eidami iš trobos į trobą, krečia pokštus, dainuoja, stengiasi pavogti kokį buities rakandą. Paprastai kaukės turėdavo seno, negražaus žmogaus bruožų – buvo išryškinama nosis, iškreipiamos retadantės burnos, daromos asimetriškos akys. Plaukams, barzdai, ūsams panaudodavo avikailį, ašutus, linus, pakulas. Vienos kaukės būdavo išraiškingesnės, su didelėmis kumpomis nosimis, kitos – visai be jų. Kaukes prie galvos pririšdavo virvute, Užgavėnių kaukės, kokios jos bebūtų baisios, visos šypsosi.

Tuomet, kai persirengėliai kaukių nebesidėdavo, veidą (ūsus, barzdas, skruostus) išsipaišydavo anglimi, suodžiais arba net burokų „rašalu“. Spalvas neretai tyčiomis sukeisdavo. Drabužius persirengėliams ruošdavo Užgavėnių išvakarėse, gana dažnai ir tą pačią dieną. Vyrai vilkdavosi senais kailiniais, prieš tai juos išsivertę, vilkdavosi išverstomis kailinėmis kelnėmis, moterys užsinerdavo ilgus sijonus. Grupelės taisydavosi slapčiomis, kad kiti neatpažintų.

Dažnas vyras persirengdavo moterimi, o moterys – neretai vyrais. Persirengėliai vaizduodavo ir mitines būtybes, gyvulius, paukščius. Ypač populiarūs buvo „**žydai**“, „**čigonai**“, „**vengrai**“, „**arkliai**“, „**ožiai**“, „**gervės**“, „**velniai**“, „**raganos**“, „**giltinės**“.

„**Žydas**“ buvo nuolatinis kaimiečio ryšininkas su miestu, smulkių, bet moterims būtinų prekių tiekėjas. Kitoks žydo gyvenimo būdas, nors žemdirbiui buvo gerai žinomas, bet sunkiai suvokiamas. Po Užgavėnių jo „kromelyje“ atsiranda dar ir silkų. „Žydo“, vadinamo dar „kupčium“, kaukė būna išskobta iš medžio, barzda ir ūsai – kailio arba lino, išryškinti dantys, lūpos ir skruostai padažyti raudonai, antakiai juodi arba geltoni, tos pačios spalvos plaukai, ūsai ir barzda. Jis vilki sudriskusius drabužius, išvirkščius kailinius, iš šiaudų ar skarmalų pasidaro kuprą, susijuosia virvėmis arba šiaudų ryšiais, susegtais metriniais pagaliais. Rankoje „žydas“ laiko iš šiaudų nupintą bizūną arba botagą – grėbliakotį su pririštu virvagaliu. Kiti prie diržo dar ir prekes susikabinę: žvėrių kailių, negyvų paukščių, dėžučių. Greta ir pinigine kadamuoja – kojine su puodų šukėmis, dažnai dar pelenais apibertomis. „**Čigonai**“ vilki spalvotais suplyšusiais drabužiais, vyrai – su bizūnais, moterys – su vaiku (lėle) ant rankų. Jie dažniausiai būna be kaukių, tik veidus išsiteplioja suodžiais. „**Arklys**“ buvo daromas maždaug taip: du nugaromis sustoję vyrai surišami, tarp jų pridedama pagalvių. Vienas vyras rankose laiko padarytą arklio galvą, antras – šluotą, tai yra arklio uodegą. Kitur arklio galvą išpjaudavo iš lentos, prie sprando pritaisydavo lininius karčius, prie kito lentos galo – linų uodegą. Vienas vyras apsižergia šią lentą, apsidengia iki žemės gūnia taip, kad

nesimatytų „arklio“ kojų. „**Giltinė**“ – aukšta, ant drabužių užsiskleidusi didelę baltą drobulę. Akys apvedžiotos anglimi. Giltinėms prie ausų būdavo prikabinti žvanguliai, jos nešėsi per petį persimetusios medinį dalgį, rankoje turėjo medžio pagalį – pustą.

Šventės persirengėliams einant per kaimą, dėmesio centre – **Morė**. Be Morės (Klaipėdos, Kretingos, Plungės raj.), žinomi dar ir kiti jos vardai: **Kotrė** (Užventis, Kelmės raj.; Šilalės raj.), **Raseinių Magdė**, **Raseinių Kotrė** (Raseinių raj.), **Balsių Kotrė** (Šilalės apyl. bažnytkaimio pavadinimas). Vadinta ji dar pasileidėlė **Kotrė**, **Globėja**, **Motinėlė**, **Visų žydų motina**.

Morė – tai vaisingumo dievybė, kuri sudeginama lauže tam, kad vėliau atgimtų. Su ja „išvaromas“ susikaupęs blogis, kartu ir įkyrėjusi žiema.

Aukštaitijoje Morė nežinoma – aukštaičiai vežiojasi vyrišką Morės pakaitalą **Gavėną**, kai kur vadinamą **Čiūčela**, arba **Diedeliu**. **Gavėnas (arba Gavanas)** – piktoji žiemos dvasia, gyvenanti jaujoje, arba labai apsileidęs žmogus. Gavėno vardo kilmė siejama su Baltų ugnies dievybėmis. Dar vienas skirtumas tarp **Morės ir Gavėno – Morė deginama, Gavėnas skandinamas, arba mušamas**.

Lašininis vaizduoja sotumą, persivalgymą. Jis – storas, su lašinių gabalu burnoje, kartais su kiaulės galvos kauke. **Kanapinis** – liesas, apdriskęs, skrybėlę susijuosęs kanapių pluoštu, nuspurusiais ūsais, o rankose – ilga lazda Lašininui išvyti. Kanapinis su Lašininu paprastai stumdomi, grumiasi, kol galiausiai Kanapinis nugali. Visa tai simbolizuoja nenorinčios pasitraukti žiemos kovą su žmonių išsiilgtu pavasariu. Šie personažai atsirado krikščionybės laikais. Kanapinis, kuris visada nugali Lašininį, kildinamas iš kanapių aliejaus. Jis buvo naudojamas patiekalams paskaninti arba kepti. Juk per Gavėnią negali naudoti gyvulinės kilmės riebalų.

Iki atsirandant šiems dviems personažams rungdavosi meška su briedžiu. **Meška – vasaros simbolis, briedis – žiemos**.

Užgavėnės – žiemos išvavimo ir išlydėjimo šventė, švenčiama iki Velykų likus 47 dienoms. Taigi kasmet kinta ne tik Velykų, bet ir Užgavėnių data: jos gali būti švenčiamos nuo vasario 3 iki kovo 9 d. Per Užgavėnės žmonės stengėsi nugalėti žiemą, padėti lengviau ateiti pavasariui, o kartu ir pamaloninti gamtos jėgas, kad būsimas derlius būtų kuo gausesnis.

Persirengiama įvairiais personažais ir organizuojami vaidinimai.

Populiariausi Užgavėnių personažai:

- **Lašininis ir Kanapinis**
- **Įvairūs gyvūnai (dažniausiai ožys, arklys, meška, gervė)**
- **Įvairių profesijų atstovai (gydytojai, vaistininkai, slaugytojai, būrėjai, prekiautojai, kareiviai)**
- **Tam tikrų tautybių žmonės (čigonai, vengrai, žydai)**
- **Mitinės būtybės (velnias, ragana, giltinė ir kt.)**
- **Vestuvinininkai, elgetos ir t. t.**

Vienas pagrindinių Užgavėnių akcentų – Lašininio ir Kanapinio kova. Lašininis simbolizuoja sotumą, riebumą, vangų žiemos metą, tingumą, o Kanapinis – pavasarį, atgimimą, naują gyvybę. Tradiciškai Kanapinis visada nugali Lašininį.

Deginamas (kai kuriuose regionuose skandinamas) žiemos simbolis Morė.

Gausiai valgoma. Manoma, kad šią dieną būtina sočiai ir riebiai valgyti – net iki 12 kartų. Tai simbolizuoja turtingumą, vaisingumą ir derlingumą. Per Užgavėnes vaišintas kiekvienas į namus užsukęs svečias. Vakare buvo ruošiama ritualinė vakarienė (šiek tiek primenanti Kūčių vakarienę). Populiariausias Užgavėnių patiekalas – blynai, simbolizuojantys vis ryškiau šviečiančią ir vis labiau šildančią saulę. Paprastai kepami įprasti miltiniai, čirviniai arba mieliniai blynai, tačiau kai kuriuose regionuose populiarūs bulviniai blynai, o vis dažniau kepami ir netradiciniai blynai. Populiarius Užgavėnių skanėstai – įvairios saldžios bandelės ir spurgos. Anksčiau itin populiarūs buvo mėsiški Užgavėnių valgiai – žirnių šiupinys su mėsa, mėsos ir bulvių troškiny, sriuba (viena populiariausių – avienos), šaltiena, vėdarai.

Užgavėnių tradicijos ir žaidimai

- **Važinėjimas po apylinkes.** Per Užgavėnes būdavo daug važinėjama arklių traukiamomis rogėmis, vežimais – apvažiuojamos visos valdos, laukai. Tikima, kad kuo didesnis atstumas įveikiamas, tuo aukštesni augs javai ir linai. Arkliai būdavo išpuošiami kaspinais, pakabinama varpelių. Neretai būdavo ir lenktyniaujama.
- **Voliojimas sniege,** leidimasis rogutėmis nuo kalno. Švenčiantieji Užgavėnes, jei tik yra sniego, neatsisako progos jame pasivolioti, taip pat dažnai rogutėmis čiuožiama nuo kalno.
- **Triukšmavimas, dainavimas.** Užgavėnės – laikotarpis prieš ramybės laikotarpį Gavėnią, todėl per jas triukšmingai varoma žiema, dainuojama, šokama.
- **Laistymasis vandeni.** Laistymasis vandeni simbolizuoja gyvybės budinimą iš žiemos miego, naują pradžią, augimą.
- **Kaimynų lankymas.** Labai dažna tradicija, išlikusi iki šių dienų, – vaikai ir suaugusieji, persirengę kostiumais, eina pas kaimynus ir prašo lauktuvių.
- **„Gaidžių peštynės“** ir grumtynės su maišais. Nubrėžiamas poros metrų skersmens ratas. Du žaidėjai, šokinėdami ant vienos kojos, stengiasi vienas kitą iš to rato išstumti. Galimas ir kitas variantas – du žaidėjai atsistoja ant malkų ryšulio ir bando vienas kitą nustumti mušdamiesi šieno ar šiaudų prikimštais maišais.
- **Virvės traukimas.** Virvę galima traukti dviese, gali dalyvauti ir keli žaidėjai, tik svarbu parinkti panašesnio kūno sudėjimo žaidėjus.

Užgavėnės yra ta šventė, kai kiekvienas gali atsipalaiduoti ir truputį būti ne toks kaip visada: „O norint atsipalaiduoti, reikia pasislėpt. Užsidedi kaukę ir gali garsiai dainuoti, judėti taip kaip nori, nes tu tiesiog esi pasisplėpęs. Gi ne blogus darbus daryti, o tiesiog paisdykauti ir pašėlti“.

„Žiema, žiema – bėk iš kiemo!“ Kadangi žiema taip paprastai negirdi, reikia garsiai parėkti, patriukšmauti, persirengti, nuvykti į svečius, susitikti su draugais, su kaimynais, kad ta žiema išgirstų ir greičiau išeitų, ir užleistų vietą pavasariui. Mūsų senoliai tikėdavo, kad triukšmas geriausiai pažadina žiemą ir išvaro piktas dvasias. O gal ir ožiukus? Būdavo ne valia per Užgavėnes sėdėti namie.

Maistas – vaistas

Ypatinga reikšmė suteikiama valgiui. Užgavėnės – paskutinė žiemos *mėsiedo* diena, per kurią daug valgoma, ypač mėsiškai. Seni žmonės sakydavo, kad jei per Užgavėnes gerai pavalgysi, per visus metus būsi sotus, riebus ir stiprus. Tą dieną būdavo valgoma daug kartų – nuo 7-9 iki 12. Šeiminkės stalą padengdavo ir žiūrėdavo, kad visą dieną ir vakare ant stalo būtų valgių. Būtinai reikėjo pavaišinti kiekvieną į svečius atėjusįjį.

Ritualinė (kaip ir Kūčių) būdavo Užgavėnių vakarienė. Į ją balsu būdavo kviečiamos protėvių vėlės. Užgavėnių valgių, priešingai nei Kūčių, ant stalo nakčiai palikti negalima. O jei likdavo – juos sušerdavo gyvuliams ir paukščiams. Netgi buvo tikima, kad Užgavėnių vakarienės, simboliškai užbaigiančios žiemos metą prieš įžengiant į pavasarį, maisto likučiai turėję gydomosios galios, t.y. buvę vaistai nuo visų ligų.

Tradiciniai Užgavėnių valgiai – šiupinys (ypač populiarus Žemaitijoje), kopūstai, vėdarai, blynai, šaltiena, kiunkė (mėsos ir bulvių troškiny). Užsigeriama būdavo namie darytu miežiniu alumi, gira arba degtine. Beje, degtinę gerdavo tik vyrai. ***Vandenį gerti per Užgavėnes nepatariama, nes visus metus troškulys kamuos.***

Sniego mūšis ir kiti siautulingi žaidimai

Būtinai Užgavėnių eitynių dalyviai – **Lašininis su Kanapiniu** bei didžiulė moters arba vyro iškamša, vadinama More (Žemaitijoje dar ją vadino Kotre, Gavėnu). Visa tai simbolizuoja nenorinčio pasitraukti *mėsiedo* arba žiemos (Lašininio) kovą su žmonių išsiilgtu pavasariu (Kanapiniu).

Užgavėnės – gyvybės, atgimimo šventė. Todėl per Užgavėnes yra daugybė papročių, susijusių su netekėjusiomis ir nevedusiais bei neseniai susituokusiais ir dar vaikų neturinčiais jaunavedžiais, laistymusi vandenių, voliojimusi sniege – gyvybės simboliu. Žemaitijoje iki mūsų dienų yra išlikęs paprotys laistyti „Užgavėnių bites“. Tam tikslui yra kinkomas vežimas, į jį keliami statinė su vandeniu, prisodinama vaikų, kurie turi visa gerkle rėkauti. Važiuojama per kaimą, ką tik sutinkama, tą vandeniu apliejama, o visų šeiminių garbės reikalas būdavo suspėti iš savo kiemo vandens išnešti ir į statinę šliūkštelti...

Dar viena svarbi Užgavėnių tradicija – **pasivažinėjimai**. Tą dieną ir arklius geresnius pasikinkydavo, išpuošdavo juos kaspinais, varpeliais. Buvo tikima, kad jei per Užgavėnes kuo toliau nuvažiuosi (geriausiai stačias) ar nueisi, tuo bus geresni to žmogaus išauginti javai, linų pluoštas ilgesnis. Dažniausiai tą dieną būdavo dirbama tik iki pietų arba visai nedirbama. Būdavo tikima, kad jei per Užgavėnes malsi – vėjai trobas nuplėšys, jei verpsi, ausi – pirštai bus taukuoti, todėl tokį verpalą ar audimą greitai pelės sukrimis. Per Užgavėnes šiukštu negalima plauti galvos, šukuotis – gerai kasos augis, galva bus švari, vištos darželyje gėlių nekapstys. ***Užsigavėsi – bėdų neregėsi!***

Paskutinį kartą gausiai ir riebiai pavalgoma. Ypač mėsos: sekmadienį triskart, pirmadienį – šešis, antradienį – net devynis. Valgo šiupinį iš kruopų, žirnių, spurgas, kiaušinių, įvairiausių blynus. Po vakarienės šeimos galva tardavo: „Mes užgavėsimė, tegu užsigavės mūsų bėdos ir nelaimės“.

Visomis Užgavėnių apeigomis siekiama pažadinti žemės gyvybinę jėgą. Tad ir **orai** nurodo būsimą derlių: jei Užgavėnių dieną sausa, pavasaris bus be lietaus, jei saulėta – bet kur pasėti javai gerai derės. Jei Užgavėnių dieną drėgna, linai gerai derės. Jei saulė anksti nušvinta, tiksliau sėti ankstyvuosius linus, jei apypiečiu – vėlyvuosius. Gerų linų galėjai tikėtis tada, jei išgriuvęs iš rogių pasivoliosi sniege.

Užgavėnių diena baigiasi pokalėdinis linksmybių laikotarpis ir prasideda priešvėlykinio susitelkimo metas – Gavėnia. Užgavėnės, pagal liaudies mąstyseną, – tai slenkstis tarp nueinančios žiemos ir ateinančio pavasario. Tikroji Užgavėnių diena – antradienis. Trečiadienis jau Pelenų diena, prasideda ilgas, rimtas ir liesas Gavėnios metas. Šiuo laikotarpiu negalima valgyti mėsos, pieną – tik retkarčiais.

Kuo daugiau keliasi, tuo geriau gyvensi. Per Užgavėnes nepatariama namie sėdėti. Reikiai kuo toliau nuo namų nueiti ar nuvažiuoti. Jei nesėdėsi namuose, visus metus turėsi progos pakeliauti, naujas vietas pamatyti.

Įdomiausia ir laukiamiausia Užgavėnių dalis – **persirengėlių vaikštynės**, jų krečiami pokštai, šmaikštūs dialogai, dainuškos, improvizacijos, šokiai, juokas, vaišinimaisi blynais. Mėgstama persirengti **elgetomis, žydais, čigonais, velniu, giltine, arkliu, ožka, ožiu, gerve ar kitu paukščiu**.

Stambūs, aukšti vyrai persirengdavo moterimis, o smulkios moteriškės – vyrais. Visi persirengėliai taip keliaudavo, stengdamiesi aplankyti kiekvieną sodybą. Eisena pasibaigdavo sutartoje vietoje, kur būdavo sukrautas didelis laužas. **Morė užverčiama ant laužo ir sudeginama**. Kai kur ją skandindavo. Taip simboliškai išreiškiama pokalėdinio *mėsiedo* pabaiga. Seniau Morės sudeginimas arba paskandinimas reiškė visų demoniškųjų žiemos būtybių sunaikinimą, pavasariui kelio atidarymą.

Taip žmonės įvairiomis apeigomis, būrimais, kaukėmis ir tarp jų vykstančiomis „peštynėmis“ – kovomis – **stengėsi padėti pavasariui nugalėti žiemą**, pagreitinti jo atėjimą ir tuo pačiu įsiteikti gamtos jėgoms, kad vėliau jos atsilygintų geru derliumi, turtingais, skalsiais metais.